

ІДЕЇ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ДЖОНА РОУЛЗА

У статті наведено теоретичний аналіз ідей мультикультуралізму, сформульованих у концепції соціальної справедливості Джона Роулза. Автором виокремлено основні принципи справедливості, а саме: рівної свободи, чесної рівності можливостей та принцип відмінностей, які є складовими мультикультуралізму. Особливу увагу звернено на ідею «перехресного консенсусу», що передбачає пошук компромісу в різних поглядах на благо та сприяє забезпеченню суспільної згоди і стабільності.

Ключові слова: компроміс, мультикультуралізм, рівність, свобода, справедливість, соціальна справедливість.

В статье осуществлен теоретический анализ идей мультикультурализма, сформулированных в концепции социальной справедливости Джона Роулза. Автором выделены такие принципы справедливости, как равной свободы, честного равенства возможностей и принцип отличий, которые являются составляющими мультикультурализма. Особое внимание уделено идее «перекрестного консенсуса», что предусматривает поиск компромисса в разных взглядах на благо и способствует обеспечению общественного блага и стабильности.

Ключевые слова: компромисс, мультикультурализм, равенство, свобода, справедливость, социальная справедливость.

The article presents the theoretical analysis of multiculturalism, formulated the concept of social justice, John Rawls. The author distinguishes such principles of justice as equal liberty, fair equality of opportunity and the principle differences that are part of multiculturalism. Particular attention is paid to the idea of «cross-consensus», which involves finding a compromise in different views on good and contributes to the public good and stability.

Key words: compromise, multiculturalism, equality, freedom, justice and social justice.

Постановка проблеми. Сучасні суспільства, що розвиваються в умовах глобалізації, являють собою сукупність різноманітних культур, існуючих у єдиному світовому просторі. Людство поступово приходить до усвідомлення спільності людської історії та долі. Невідвертим фактом сучасної історії стає народження спільної цивілізації, яка виникла, існує та збагачується духовно завдяки внескам всіх історичних локальних цивілізацій.

У процесі побудови багатокультурного суспільства відбуваються значні зміни й в його соціологічній концепції. Відповідно до існуючих суспільних змін трансформуються різні підходи до розуміння соціальної реальності. Однією з соціологічних концепцій глобального суспільства є теорія і практика мультикультуралізму, основа якої – ідея інтеграції різних культур, що дозволяє зберегти ці культури та забезпечити їх взаємодію і взаємозбагачення в умовах рівноправного діалогу.

Проблема мультикультуралізму є предметом наукових дискусій більше трьох десятиліть, протягом яких простежується широкий спектр підходів

щодо оцінки історичної та соціальної природи, прогнозування перспектив та ризиків мультикультурної стратегії суспільного розвитку. Імпульсом для виникнення однієї з таких дискусій, слугувала сформульована у 1971 році концепція соціальної справедливості Джона Роулза [1].

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз ідей мультикультуралізму, сформульованих в концепції соціальної справедливості Джона Роулза.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасних соціальних дослідженнях феномен мультикультуралізму стає все популярнішим. Судячи по кількості наукових статей і монографій, виданих за останні роки, мультикультуралізм визнається як один із найхарактерніших проявів актуалізації горизонтальних соціальних зв'язків, що характеризують серйозні зрушення в сучасному суспільстві.

Розвиток теорії мультикультуралізму представлений у роботах зарубіжних дослідників М. Вебьорки, Н. Глейзера, Л. Дробіжевої, У. Кімліки, Р. Ле Коадіка, Ч. Кукатаса, О. Куроп'ятника, Г. Макарової, В. Малахова, Л. Нізамової,

Н. Покровської, Дж. Роулза, Ч. Тейлора, В. Тишкова, М. Глостанової, М. Уолцера, Ю. Хабермаса, О. Хеффе та ін.

В Україні проблемі мультикультуралізму присвячено роботи Н. Висоцької, А. Колодій, С. Омельченко, О. Шульги та ін.

Проблемою справедливості в її соціальному аспекті займалися Дж. Роулз, Р. Нозік, Б. Сутор та ін.

Аналізу теорії справедливості Дж. Роулза присвячено чисельні праці та наукові публікації Б. Аккермана, Б. Беррі, Р. Дворкіна, Д. Размуссена та ін.

До найвідоміших критиків позицій Джона Роулза слід віднести А. Бучанана, Р. Нозіка, М. Фрідмана, Ф. Хайека, Х. Харта.

Виклад основного матеріалу. Теорію справедливості було створено у 70-ті роки ХХ століття в рамках ліберальної традиції, що стала теоретичною основою мультикультуралізму. Відповідно до парадигми останнього пізнання культурних розбіжностей є умовою справедливості, а суспільство міцніше тоді, коли всі люди у ньому сприймаються такими, які вони є. Мультикультуралізм також передбачає необхідність співвіднесення і можливість об'єднання правової концепції справедливості та пріоритету прав людини, на яких будується громадянство в ліберальному суспільстві, з правами національних, релігійних, сексуальних та інших меншин, що постають як окремі об'єднання.

У найбільш розробленому вигляді дана теорія представлена у філософії американського вченого, професора Гарвардського університету Джона Роулза, яку дослідник почав розробляти з другої половини 1950-х років, друкуючи результати спочатку в серії статей [3] і завершуючи фундаментальною книгою «Теорія справедливості» (1971) [1].

Хоча саме в «Теорії справедливості» дається найбільш розгорнутий і цілісний виклад та обґрунтування морально-політичної концепції Роулза, все ж не слід розглядати його теорію як статичну, а тим більш сприймати її висновки, як остаточні. Теорія Роулза виступає у вигляді свого роду рухливої конструкції, основа якої багато в чому залишається незмінною, містячи в собі ідею про особисту недоторканість, що спирається на справедливість. Вихід статті «Справедливість як чесність» [3] позначив собою перший етап у розвитку роулзовської концепції, другим же етапом можна визначити статтю «Дистрибутивна справедливість» («DistributiveJustice»), що вийшла в 1967 р., а третім – вже згадувану «Теорію справедливості». Звичайно, це ділення дослідницької діяльності Роулза на етапи є досить умовним і зачіпає розвиток його теорії тільки до початку 70-х рр., але на нашу думку, саме такий «дискретний» підхід до вивчення роулзовських ідей сприяє не лише глибшому осмисленню деяких фундаментальних положень «Теорії справедливості», але також дає можливість прослідити хід авторської думки і зрозуміти причини, що привели його до тих або інших висновків [6, с. 27].

З точки зору соціології, цінність філософської концепції соціальної справедливості Джона Роулза визначається двома обставинами: по перше, усі свої загальнотеоретичні міркування автор доводить до описування соціальних механізмів, що передбачає їх емпіричну інтерпретацію, опору на конкретні соціальні індикатори [5, с. 31]; по-друге, в контексті аналізу соціологічних концепцій мультикультуралізму важливо знати якою уявляється оптимальна модель соціального устрою суспільства.

Концепція соціальної справедливості відомого теоретика соціального лібералізму має назву «справедливість як чесність» («justiceasfairness»), адже чесність тут трактується дуже широко: дія принципу розповсюджується не тільки на процедури, але й, що дуже важливо, на результати соціальної взаємодії (так би мовити рівність результатів, протиставлена в сучасній соціальній теорії ідеї рівності можливостей, або, що є тим самим, простій формальній рівності життєвих шансів) [2, с. 76]. Це особлива позиція всередині самого лібералізму, яка, у свою чергу, спирається на наступні соціально-філософські обґрунтування ідей мультикультуралізму:

1) уявлення про першопочаткову рівність індивідів, що відповідає рівності учасників соціального контракту класичної теорії суспільного договору. При цьому учасники цього договору розуміються як вільні істоти, які мають почуття власної гідності [1, с. 26, 32]. Крім того, вони наділені а) раціональністю та б) почуттям справедливості. Раціональність проявляється в тому, що кожен здатний самостійно та незалежно від інших формулювати та реалізовувати власну концепцію блага, почуття справедливості означає здатність виконувати зобов'язання по відношенню до інших людей;

2) розуміння суспільства як форми соціальної кооперації, мета якої – добробут кожного індивіда як члена суспільства [1, с. 20];

3) концепція первинних благ або ресурсів, які являють собою унікальні засоби, що необхідні для реалізації будь-якого плану життя. Сюди відносяться здібності, таланти, енергетичний потенціал особистості (природні блага); прибутки, можливості, влада, багатство (соціальні блага); самоповага (свого роду психологічний стан). Розподіл благ першого роду здебільшого випадковий, і соціальні інститути можуть лише скорегувати наслідки нерівності у володінні ними. Блага другого роду вже безпосередньо розподіляються соціальними інститутами, тому тільки від устрою «базисної структури» залежить, хто і в якій мірі володіє ними;

4) ідея про те, що природні й соціальні факти, які ми знаходимо в реальному світі, такі як розподіл природних благ, приналежність до певного соціального класу чи групі, відносяться до числа випадкових з моральної точки зору обставин [1, с. 26].

Отже, розглянемо як ці ідеї втілені в зазначеній концепції відомого дослідника.

По суті, концепція Джона Роулза – сучасний варіант концепції суспільного договору, відмінність якої від класичних версій полягає в тому, що

договір носить не реальний (як у класичній версії), а гіпотетичний характер. Тобто філософ «пропонує провести мислений експеримент: уявити собі, що декілька раціональних індивідів укладають договір відносно принципів організації суспільства, побудованого на справедливих основах» [7, с. 134]. І далі у своїй книзі Дж. Роулз виокремлює низку умов для учасників гіпотетичної угоди, але головне тут у тому, що «... ключем для розуміння того, що відбувається у початковій позиції стає «вуаль невідання» [1, с. 127]. І така позиція полягає у наступному: "Ніхто не знає свого місця в суспільстві, свого класового стану, чи соціального статусу, а також того, що призначено йому при розподілі природних талантів, розумових здібностей, сили тощо. Це гарантує, що ніхто не здатний винайти принципи для покращення своїх конкретних умов, принципи справедливості стають результатом чесної угоди. За цих обставин ця висхідна ситуація справедливості є чесною для індивідів як моральних особистостей, тобто раціональних істот, які мають свої власні цілі і здатні до почуття справедливості» [1, с. 25-26].

Для Джона Роулза суспільство постає як кооперативне підприємство в ім'я взаємної вигоди, а справедливість – це інтелектуальна конструкція, оскільки без обраних людьми принципів справедливості неможливе соціальне співробітництво. Такими принципами є принцип рівної свободи; принцип чесної рівності можливостей; принцип відмінностей.

Щодо перших двох, то Дж. Роулз пояснює їх наступним чином: «по перше, кожна особа, яка бере участь у будь-якій практиці (під практиками дослідник розуміє будь-яку діяльність, обмежену системою правил), або яка знаходиться в полі її впливу, має рівне право на свободу, що сумісна з такою самою свободою для усіх інших; і, по-друге, нерівність допустима лише в тих випадках, якщо розумно очікувати, що вона буде вигідна для усіх і за умови, що той суспільний стан й ті посади, з якими вона пов'язана, або з яких вона походить, є доступними для усіх. Ці принципи виражають справедливість у вигляді комплексу трьох ідей: свободи, рівності та винагороди за діяльність заради загального блага» [3, с. 35].

Останній «принцип відмінності» дослідник намагається сформулювати у такому вигляді, який дозволяє підтвердити початкові положення його теорії, тобто визначити можливі соціальні нерівності так, щоб їх теоретично погодилися прийняти всі. «Згідно з принципом відмінності, – говорить Дж. Роулз, – нерівність може бути виправдана тільки в тому випадку, якщо відмінності в очікуваннях служать перевагам репрезентативної людини, яка знаходиться в гіршому положенні, і в цьому випадку репрезентативною людиною є некваліфікований робітник» [1, с. 40].

Відповідно до досліджуваної теорії, соціальні нерівності повинні бути компенсовані, а природні – впливати на розподіл благ. Важливим є висновок Дж. Роулза про те, що основна структура суспільства

повинна бути перетворена таким чином, щоб природні таланти усіх працювали на благо менш успішних членів суспільства: «Справедливі порядки можуть виявитися виведеними з стану рівноваги з тієї причини, що чесні вчинки можуть представляти собою далеко не найкращу відповідь на вчинки інших. Для того, щоб забезпечити стабільність, люди повинні мати почуття справедливості або турботу про обділених ними, а краще і те й інше разом. У разі, якщо ці почуття досить сильні і здатні подолати спокусу порушення правил, справедлива схема співпраці стає працездатною. Слідування обов'язку і виконання обов'язків відтепер сприймається усіма, як правильна відповідь на дії інших. До цього висновку приводить раціональний життєвий план, заснований на почутті справедливості» [1, с. 95]. При цьому дослідник доводить стабільність запропонованої ним конструкції, звертаючись до трьох основних ідей: ідеї перехресного консенсусу, ідеї пріоритету необхідного над концепціями блага та ідеї публічного розуму.

Стабільність концепції справедливості, за Джоном Роулзом, полягає головним чином у можливості співіснування розумних, але взаємовиключних всеохоплюючих філософських, релігійних та моральних доктрин. Завданням концепції справедливості є створення поля консенсусу, на умови якого мали погодитися усі без виключення розумні громадяни, яких би доктрин вони не дотримувались. Це означає вимогу наявності у громадян двох концепцій – політичної та всеохоплюючої, за умови можливості відповідності цінностей більшого ступеня цінностям меншого. Оскільки із загальних, первинних життєвих цінностей не виходить ніяка певна політична точка зору, то здійснення кожною людиною свого життєвого плану повинно вважатися благом. При розгляді реальності як основного принципу соціальної організації суспільства можна передбачити, що будь-який індивід приймає ці цінності, що розуміються в загальному сенсі. Приймаючи концепцію справедливості і раціональності, індивід може зберегти для себе будь-яку іншу всеохоплюючу доктрину блага. Як результат, необхідне і благо взаємно доповнюють один одного. Іншими словами, Джон Роулз пропонує відмовитися від будь-яких всеохоплюючих концепцій у якості принципів основної структури суспільства. І смисл його ідеї «перехресного консенсусу» полягає в тому, що різні групи, країни, релігійні та культурні спільноти в принципі можуть прийти до згоди щодо певних норм людської поведінки, якщо будуть терпимі по відношенню до відмінностей у світосприйнятті. Тут мова йде не про злиття різних поглядів та уявлень в певну, за визначенням російської дослідниці Т. Алексєєвої, метаідеологію, що слабо взаємодіють між собою. Навпаки, ідея «перехресного консенсусу» передбачає пошук точок зіткнення у поглядах, які взаємодоповнюють одні одних та створюють, таким чином, постійно зростаючий простір згоди. На цій основі виникає можливість створення нового кодексу поведінко-

вих принципів, які в майбутньому будуть сприяти розбудови стабільного порядку [9, с. 78-79].

Висновки. Підводячи підсумки, доцільно відмітити, що цінними і важливими у формуванні теоретичних основ мультикультуралізму виступають наступні положення концепції соціальної справедливості Дж. Роулза.

По-перше, твердження про те, що справедливість – це інтелектуальна конструкція, оскільки без обраних людьми принципів справедливості неможливе соціальне співробітництво, і принципи справедливості є результатом чесної угоди.

По-друге, виокремлення трьох основних принципів справедливості, а саме: рівної свободи; чесної рівності можливостей та принцип відмінностей, де перший принцип передбачає, що основні права і свободи мають бути розподілені рівно, а

єдиним обмеженням цих свобод може бути тільки свобода інших. Відповідно до другого принципу, соціальне членство має бути відкритим в умовах чесної рівності можливостей для усіх громадян, у тому числі й незалежно від статі, раси, етнічної належності чи сексуальної орієнтації та соціального походження. Принцип відмінності виправдовує нерівності в розподілі первинних благ лише за тієї умови, що вони спрямовані на поліпшення шансів найменш процвітаючих членів суспільства або, точніше, «репрезентативного члена» найменш процвітаючої групи, до яких, до речі, можна віднести іммігрантські, етнічні та інші меншості.

І, нарешті, ідея «перехресного консенсусу», яка передбачає пошук компромісу в різних поглядах на благо, що сприяє забезпеченню суспільної згоди і стабільності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ролз, Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз / пер. и науч. ред.: В. В. Целищев. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. – 535 с.
2. Канарш Г. Ю. Социальная справедливость: философские концепции и российская ситуация : [монография] / Г. Ю. Канарш. – М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2011. – 236 с.
3. Ролз Джон. Справедливость как честность [Электронный ресурс] / Джон Ролз // Логос – 2006. – № 1 (52). – С. 35–60. – Режим доступа : <http://www.ruthenia.ru/logos/number/52/03.pdf>.
4. Rawls, J. Distributive Justice//P. Laslett and W. G. Runciman (eds.), *Philosophy, Politics, and Society. Third Series*, London: Blackwell; New York: Barnes & Noble, 1967. – P. 58–82.
5. Култыгин В. П. Современные зарубежные социологические концепции : [учебник] / В. П. Култыгин / Под ред. Т. Н. Юдиной. – М. : Изд-во МГСУ «Союз», 2000. – 158 с.
6. Литвиненко Наталья. Концепция справедливости Джона Ролза / Наталья Литвиненко [Электронный ресурс] // Логос. – 2006. – № 1 (52). – С. 26–34. – Режим доступа : <http://www.ruthenia.ru/logos/number/52/03.pdf>.
7. Алексеева Т. А. Современные политические теории / Т. А. Алексеева. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – 479 с.
8. Калашников, Б. Н. Либеральные теории справедливости и политическая практика России / Б. Н. Калашников. – Великий Новгород : НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2004. – 260 с. (Серия «Монография». Выпуск 3).
9. Алексеева Т. А. Новыймировой порядок: альтернативы и возможности [Электронный ресурс] / Т. А. Алексеева // Сайт «ЦифроваябиблиотекаУкраины». – Режим доступа : http://elib.org.ua/philosophy/ua_show_archives.php?subaction=showfull&id=1109153494&archive=0217&start_from=&ucat=&.

Рецензенти: Гавеля В. Л., д.філос.н., професор;
Лозко Г. С., д.філос.н., професор.

© Ляпіна Л. А., 2014

Дата надходження статті до редколегії 30.04.2014 р.

ЛЯПІНА Людмила Анатоліївна – кандидат політичних наук, доцент, декан факультету соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: етносоціологія, мультикультуралізм як теорія і практика.